

PONOWOCZESNOŚĆ A PRZEMIANY RELIGIJNOŚCI*

Temat ten zostanie tu ujęty tylko w aspekcie socjologicznym. Jego sformułowanie: ponowoczesność a przemiany religijności – wskazuje, iż celem analiz będzie poszukiwanie wpływu ponowoczesnej kultury na kształtowanie się życia religijnego ludności. Zwróci się tu najpierw uwagę na charakterystyczne cechy ponowoczesnej kultury, a następnie przeanalizuje zmiany dokonujące się w życiu religijnym. Zidentyfikowanie tego wpływu pozwoli na wyprowadzenie trafnych wniosków dla praktyki.

1. Charakterystyczne cechy ponowoczesności

Terminem „ponowoczesność” lub „postmodernizm” oznacza się warunki społeczno-kulturowe, wyłaniające się z gwałtownych przemian trwających już kilka dziesięcioleci, głównie w krajach bogatego Zachodu. Nadejście ponowoczesności jest związane z kształtowaniem się społeczeństw post-industrialnych, w których paradygmat produkcji jest zastępowany paradygmatem konsumpcji, cywilizacja węgla i stali – cywilizacją informacji, gospodarka produkcji dóbr – gospodarką usług¹. Ponowoczesna kultura podważa wszystkie osobliwe cechy nowoczesności.

Ponowoczesność charakteryzuje się wyraźnym odchodzeniem od modelu społeczeństwa tradycyjnego, opartego na instytucjonalnych autorytetach, także religijnych i kościelnych. Słabnie zasada instytucjonalizacji, czyli ujmowania w uregulowane, ponadindywidualne i trwałe formy ważnych społecznie idei. Zanegowaniu ulegają instytucje z tego względu, iż narzucają jednostkom ograniczenia. Powoli zmierza ku końcowi epoka masowych organizacji i superstruktur. Kluczowym natomiast elementem przemian społecznych jest tworzenie względnie niezależnych subsystemów społecznych realizujących swoje własne cele, interesy i wartości².

---

* Niniejszy tekst jest przedrukiem artykułu o tym samym tytule, opublikowanego w: *Nové naboženské hnutia, sekty a alternatívna spiritualita v kontexte postmoderny*, red. K. KARDIS, M. KARDIS, Prešov 2010, s. 151-156.

¹ Zob. A. SZAHAJ, *Co to jest postmodernizm?*, „Ethos” 9(1996), nr 1-2, s. 64, 68.

² Zob. J. MARIÁŃSKI, *Religia i Kościół między tradycją i ponowoczesnością. Studium socjologiczne*, Kraków 1997, s. 73.

Ponowoczesna kultura odrzuca obiektywny porządek prawdy i dobra, którego uznawanie uważa za przejaw totalitaryzmu. Negacja tych wartości prowadzi do skrajnego relatywizmu, co z kolei pobudza rozwój pluralizmu. Ponowoczesny świat jest „nieredukowalnie i nieodwołalnie pluralistyczny”³. Empirycznie stwierdza się w ponowoczesnych społeczeństwach pluralizację wielu dziedzin życia.

Korelatem pluralizacji jest indywidualizacja. Stanowi ona jeden z istotnych przejawów ponowoczesności. Na fali indywidualizacji rozbudziły się nowe ludzkie potrzeby, pragnienia i oczekiwania. Koncentrują się one na poszukiwaniu doznań, skierowane są „ku wnętrzu” jednostki, co prowadzi do spadku zainteresowania sprawami publicznymi. Życie nie jest traktowane jako zadanie, lecz jako suma intensywnych doznań, toteż staje się swobodną grą, korzystaniem z każdej nadarzającej się przyjemności.

Wśród potrzeb ponowoczesnego człowieka na czoło wysuwają się: potrzeba specyficznej autentyczności, autokreacji, jakości życia i wolności. W kulturze postmodernistycznej potrzeby te są rozumiane i zaspokajane całkowicie inaczej niż w społeczeństwach nowoczesnych i w Kościele. Dążenie do autentyczności w postmodernizmie polega na odrzuceniu wszelkich form nacisku zewnętrznego i wewnętrznego (np. racji rozumowych, sumienia). Podstawowym kryterium autentyczności jest tam spontaniczność, kierowanie się chwilowym odczuciem. Ponieważ odczucia się zmieniają, zmienia się także tożsamość. Autokreacja zaś jest rozumiana jako całkowite zaparczenie się w siebie, w historię swojego życia, oraz dążenie do samozadowolenia. Z kolei troska o jakość życia to tzw. uwolnienie pragnień, czyli wychodzenie naprzeciw coraz to nowym pragnieniom, rozumianym jako swobodna fantazja, przełamywanie konwencji, prezentowanie postaw antykonformistycznych. Wreszcie wolność to postępowanie według zachcianek. Wolność ma gwarantować jednostce swobodne ukierunkowanie swojego życia. Nie odwołuje się ona do obiektywnej kategorii prawdy lub dobra, bo sama je określa według własnych subiektywnych potrzeb⁴.

Pluralizacja i indywidualizacja życia społecznego spowodowała rozbitcie społecznych systemów wartości i norm oraz niedobór reguł spajających społeczeństwo, co doprowadziło do wytworzenia się próżni aksjologicznej. Społeczeństwo przestało być całością moralną o wspólnie obowiązujących regułach. Utrata prostych drogowskazów, pozwalających oceniać działania i sytuacje społeczne, prowadzi do zagubienia i lęku. Jednocześnie indywidualizacja, uwalniając jednostkę od przymusów oraz rozluźniając więzi społeczne,

---

³ Z. BAUMAN, Socjologia i ponowoczesność, w: *Racjonalność współczesności. Między filozofią a socjologią*, red. H. KOZAKIEWICZ i in., Warszawa 1992, s. 18.

⁴ Zob. K. PÓLTORAK, *Młodość, ruchy kościelne a paradygmat kultury postmodernistycznej*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 4(2008), nr 7, s. 18.

czne, pozbawia człowieka poczucia bezpieczeństwa i identyczności. Ponowoczesny człowiek jest skazany na niepewność i alienację⁵.

Podane wyżej charakterystyczne cechy ponowoczesności rozwinęły się silnie na Zachodzie. W krajach Europy Środkowo-Wschodniej instytucje społeczne są jeszcze w fazie nowoczesności, jednakże niektóre elementy kultury postmodernistycznej już się tutaj zadomowiły⁶. Toteż część problemów typowych dla społeczeństw zachodnich występuje także tutaj.

2. Przemiany religijności

Ponowoczesna kultura zmierza do zadomowienia się także w płaszczyźnie życia religijnego. Nie odrzuca religii, ale szuka nowych jej treści i form, takich, które zaspokoją potrzeby ponowoczesnego człowieka. Do poszukiwania jakiejś religii skłania rodzący się z postmodernistycznej ideologii zanik życiowych drogowskazów, wzrost niepewności, lęków i zwątpienia. Socjologowie już w latach siedemdziesiątych zaobserwowali zjawisko swoistego przebudzenia religijnego, i to nie tylko w krajach zachodnich⁷.

Typowe dla postmodernizmu negowanie instytucji wyraża się w sferze religijnej rozluźnianiem więzi z instytucjami religijnymi. Badania wykazały, że w uprzemysłowionych krajach Europy Zachodniej, wraz z postępem nowej cywilizacji, dokonywał się proces odchodzenia od kościelnego modelu religijności. Owo odchodzenie zazwyczaj nie prowadzi do ateizmu, lecz w kierunku religii pozainstytucjonalnej, pozakościelnej, prywatnej. Dokonuje się zatem proces indywidualizacji i prywatyzacji religii.

W pierwszej fazie indywidualizacja wyraziła się w postawach selektywnych, wybiórczych wobec *logos* i *etos* Kościoła, czyli akceptowaniem niektórych dogmatów wiary i norm moralnych, a odrzucaniem innych, wypełnianiem pewnych obowiązków katolika, a zaniedbywanie innych. Postawa wybiórcza obejmuje bardzo szerokie kręgi zachodnich społeczeństw. Spotykamy się z nią, chociaż w mniejszym zasięgu, także w Polsce i innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej⁸.

Indywidualizacja religijności wyraża się również w powstawaniu nowych ruchów religijnych. W połowie lat siedemdziesiątych XX w. w Ameryce Północnej takich ruchów, o różnej proweniencji i charakterze, działało ok. 8 tysięcy, zaś w Niemczech na początku lat dziewięćdziesiątych ich liczbę szacowano na 4–5 tysięcy⁹. Niektóre z ruchów mają charakter

⁵ Zob. Z. BAUMAN, *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” nr 129 (1993, nr 2), s. 30-31.

⁶ Zob. J. MARIĄŃSKI, *Religia i Kościół*, s. 17.

⁷ Zob. tamże, s. 158-159.

⁸ P. M. ZULEHNER, H. DENZ, *Wie Europa lebt und glaubt. Europäische Wertestudie. Tabellenband*, Wien 1993, passim.

⁹ J. MARIĄŃSKI, *Religia i Kościół*, s. 165.

fundamentalistyczny. Fundamentalizm jest reakcją na chaos aksjologiczny postmodernistycznej kultury. Ruchy fundamentalistyczne dążą do zredukowania niepewności przez radykalne upraszczanie rzeczywistości, tj. udzielanie uproszczonych odpowiedzi na podstawowe problemy życiowe. W krajach pozaeuropejskich fundamentalizm jest także formą obrony zagrożonego poczucia tożsamości kulturowej i religijnej wspólnot narodowych¹⁰.

Postmodernizm stwarza też podatny grunt dla rozwoju sekt. Niektóre z nich przybierają totalny charakter, izolując się zupełnie od reszty świata i życia społecznego. Rozwój sekt świadczy o gorączkowym poszukiwaniu małych wspólnot w celu przezwyciężenia izolacji i samotności oraz oparcia się na mocnym autorytecie przywódcy (guru). Sekty są znakiem niezaspokojenia nowych potrzeb religijnych w ramach wielkich Kościołów i ich wspólnot, np. parafii¹¹.

Indywidualizacja religii przybiera niekiedy radykalną postać według tzw. zasady majsterkowania (franc. *bricolage*), czyli konstruowania swojej religijności z dowolnie dobieranych elementów z różnych religii, a także z pseudoreligii, na przykład na podobieństwo New Age. Ów synkretyzm religijny nie jest produktem zbiorowości, lecz rezultatem indywidualnych, jednostkowych wyborów. Często jest realizowany przy zachowaniu luźnego związku z Kościołem. W konsekwencji wiara w niektórych środowiskach stała się koktajlem przyrządzonym według gustu: Kazanie na Górze, chrześcijański ojcowski Bóg, reinkarnacja, gwiazdy i rodzaj pogańskiego panteizmu (duchowy supermarket). Tradycje chrześcijańskie występują tam równolegle z pogaństwem, astrologią, chiromancją, terapiami typu New Age, medytacjami transcendentnymi. Badania wykazały, że czarną magię uprawia w Stanach Zjednoczonych 10 milionów osób, w Niemczech 100 tysięcy, w Anglii – 50 tysięcy¹². We Włoszech w kontakt ze światem magii i okultyzmu wchodzi 9–10 milionów osób¹³.

Ścisłe zdefiniowanie religijności postmodernistycznej jest dziś niemożliwe. Znajduje się ona na etapie tworzenia się. W świetle badań socjologicznych religijność postmodernistyczna to obszar nie powiązanych, ciągle zmieniających się elementów, całość podlegająca nieustannym zmianom bez określonej linii rozwojowej¹⁴. Socjologowie, opisując religijność postmoder-

¹⁰ Zob. A. MROZEK-DUMANOWSKA, U źródeł fundamentalizmu, w: *W poszukiwaniu prawdziwej wiary. Współczesne ruchy odnowy religijnej w krajach pozaeuropejskich*, red. A. MROZEK-DUMANOWSKA, Warszawa 1995, s. 12.

¹¹ Por. SEKRETARIAT DS. JEDNOŚCI CHRZEŚCIJAN I IN., *Sekty albo nowe ruchy religijne. Wyzwanie duszpasterskie*, "L'Osservatore Romano" wyd. pol., 7(1986), nr 5, s. 3-6.

¹² O. SANTAGADA I IN.: *Wspólnoty kościelne, niezależne grupy religijne, sekty na przykładzie Ameryki Łacińskiej*, Warszawa 1994, s. 173.

¹³ *Internauta*, „Niedziela” 45(2002), nr 7, s. 21.

¹⁴ Por. J. MARIÁŃSKI, *Religia i Kościół*, s. 314-315.

nistyczną, przestrzegają przed jej przeakcentowaniem. Jest ona zjawiskiem mniejszościowym i nie prowadzi do zaniku religijności kościelnej, zinstytucjonalizowanej¹⁵.

Należy zauważyć, że zmiany religijności nie zmierzają jedynie do osłabienia związku z Kościołem. Badania wykazały również, że pewna część wiernych w ponowoczesności pogłębiła swoją kościelną religijność, co się wyraziło wzrostem świadomości religijnej, bardziej konsekwentnym postępowaniem i większym zaangażowaniem w życie wspólnot kościelnych, zwłaszcza parafii. Powstało wiele nowych ruchów religijnych katolickich. W Polsce np. Rada Ruchów Katolickich zrzeszała w 1994 r. 44 różne ruchy i stowarzyszenia, a w 1998 r. już 67 ruchów i stowarzyszeń¹⁶. Zasięg osób o pogłębionej religijności w Polsce ocenia się na 15%–20%¹⁷.

Przedstawione wyżej fakty: z jednej strony pogłębianie instytucjonalnej religijności, a z drugiej wzrost znaczenia różnych form religijności pozakościelnej, potwierdza tezę, że religia jest stałą wartością społeczną. Świadomość religijna może ulegać zmianie, lecz ludzkość w swej głównej masie nie odrzuca religii. Religijność jawi się jako jedna z najgłębszych właściwości człowieka, choć przejawia się w różnych kształtach i formach. Dlatego podtrzymywana przez socjologów jeszcze w latach 50. i 60. XX wieku teza sekularyzacyjna, podbudowana sekularyzmem, straciła na znaczeniu. Wedle tej tezy religia w miarę rozwoju cywilizacyjnego miała zmniejszać swoje znaczenie, także w życiu prywatnym, aż do zupełnego zaniku. Obecnie już nie traktuje się sekularyzacji jako procesu nieodwracalnego. Natomiast coraz częściej teorię sekularyzacji zastępuje się teorią indywidualizacji i prywatyzacji.

Z przeprowadzonych badań okazało się także, że alternatywne formy religijności rozwijają się wprost proporcjonalnie do rozwoju kultury postmodernistycznej: na Zachodzie mają znacznie szerszy zasięg niż w Europie Środkowej czy Wschodniej. Fakt ten świadczy o znaczącym wpływie postmodernizmu na religijność.

3. Wyzwania ponowoczesnej religijności

Ponowoczesność, jak wyżej wykazano, niesie z sobą wiele zagrożeń dla religii chrześcijańskiej, ale zawiera także pewne szanse. Zaakcentowanie indywidualności i wolności otwiera drogę do pełniejszego przeżywania wia-

¹⁵ Por. D. POLLACK, *Individualisierung statt Säkularisierung? Zur Diskussion eines neueren Paradigmas in der Religionssoziologie*, w: *Religiöse Individualisierung oder Säkularisierung. Biographie Und Gruppe als Bezugspunkte moderner Religiosität*, red. K. GABRIEL, Gütersloh 1996, s. 83-85.

¹⁶ M. OSTROWSKI, *Duchowe i religijne ruchy*, w: *Kościół i religijność Polaków 1945–1999*, red. W. ZDANIEWICZ, T. ZEMBRZUSKI, Warszawa 2000, s. 144.

¹⁷ W. PIWOWARSKI, *Socjologia religii*, Lublin 1996, s. 261.

ry chrześcijańskiej w sposób wolny i dojrzały. Zarówno zagrożenia jak i szanse stanowią wyzwanie dla Kościoła.

Odpowiedź Kościoła na te wyzwania jest jedna, mianowicie nowa ewangelizacja, w tym zwłaszcza tworzenie małych wspólnot kościelnych w parafiach. Wspólnoty takie tworzą środowisko zdolne zaspokoić wiele potrzeb ponowoczesnego człowieka, a w konsekwencji skutecznie przeciwdziałać odchodzeniu do sekt i pseudoreligii.

LITERATURA

BAUMAN Z., *Socjologia i ponowoczesność*, w: *Racjonalność współczesności. Między filozofią a socjologią*, red. KOZAKIEWICZ H. I IN., Warszawa 1992, s. 9-29.

BAUMAN Z., *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” nr 129 (1993, nr 2), s. 7-31.

MARIAŃSKI J., *Religia i Kościół między tradycją i ponowoczesnością. Studium socjologiczne*, Kraków 1997, ss. 372.

MROZEK-DUMANOWSKA A., *U źródeł fundamentalizmu*, w: *W poszukiwaniu prawdziwej wiary. Współczesne ruchy odnowy religijnej w krajach pozaeuropejskich*, MROZEK-DUMANOWSKA A., Warszawa 1995, s. 7-24.

OSTROWSKI M., *Duchowe i religijne ruchy*, w: *Kościół i religijność Polaków 1945–1999*, red. ZDANIEWICZ W., ZEMBRZUSKI T., Warszawa 2000, s. 123-159.

PIWOWARSKI W., *Socjologia religii*, Lublin 1996, ss. 474.

POLLACK D., *Individualisierung statt Säkularisierung? Zur Diskussion eines neueren Paradigmas in der Religionssoziologie*, w: *Religiöse Individualisierung oder Säkularisierung. Biographie Und Gruppe als Bezugspunkte moderner Religiosität*, red. GABRIEL K., Gütersloh 1996, s. 57-85.

PÓLTORAK K., *Młodzież, ruchy kościelne a paradygmat kultury postmodernistycznej*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 4(2008), nr 7, s. 9-38.

SANTAGADA O. I IN., *Wspólnoty kościelne, niezależne grupy religijne, sekty na przykładzie Ameryki Łacińskiej*, Warszawa 1994, ss. 260.

SEKRETARIAT DS. JEDNOŚCI CHRZEŚCIJAN I IN.: *Sekty albo nowe ruchy religijne. Wyzwanie duszpasterskie*, „L'Osservatore Romano” wyd. pol., 7(1986), nr 5, s. 3-6.

SZAHAJ A., *Co to jest postmodernizm?*, „Ethos” 9(1996), nr 1-2, s. 63-78.

ZULEHNER P. M., DENZ H., *Wie Europa lebt und glaubt. Europäische Wertestudie. Tabellenband*, Wien 1993.

POSTMODERNITY AND CHANGES IN RELIGIOSITY

Summary: The postmodernity is characterized by the radical abandonment of modernity and tradition. It has given rise to the new human needs, desires and expectations – particularly such as specific authenticity, autocreation,

still new quality of life and freedom – that are realized in the quite unconventional way. The postmodern culture has not rejected religion from life, but it has rather searched for its new – mainly outinstitutional forms – which from one side leads to deepening of religious life – and from the other – to coming into existence the nonorthodox religious movements, sects and alternative spirituality. As a matter of fact, the postmodernity is a challenge for the Church and society. The response towards this challenge should be the new evangelization.

Key words: postmodernity, postmodernistic religiousness, individualization of religion, new evangelization.
